

կիսաքաղքեղոնիկ ոգւով գրուած. որը յետոյ յետ է վերցրել. նա է խմբագրել «Մաշտոցը» որը եւ իր անունով է կոչուել: Նա ինքնուրոյն մտածող է եղել, ուստի եւ դրամայում երբ նրան մի տեսակ հերձուածողի բնաւորութիւն է վերագրուած, նոր մտածող է ցոյց տրուած, պատմական իրողութեան որոշ չափով համապատասխան է. թէեւ ոչ այն գաղափարներով, ինչ որ հեղինակը գրել է նրա բերանը:

19. Դ. արարի Գ. տեսարանի մէջ ալիքների խօսակցութիւնը, որ նմանաձայնութեամբ ալիքոծութիւն է պատկերացնում, բնական է: Սեւանի ափին կանգնող դիտողը կը նկատի, ինչպէս երբ ալիքոծութիւնը սկսում է եւ կամաց կամաց զարգանում. յիշուի լսում է «չիփ-չափ», «շփ-շփ». եւ այն էլ որոշ ամանակով կանոնաւորութեամբ:

20. Իբրեւ վերջին դիտողութիւն ուղղուած մեր դերասաններին պիտի ասեմ. որ մեր դերասանները բազմիցս ներկայացնելով «Հին Աստուածները» դժբախտաբար երբեք Սեւանը չեն ուսումնասիրել: Սեւանը հեռու տեղ չէ եւ յաճախ ամառները գնում են զբօսանքի. ուրեմն հնարաւոր է 1—2 շաբաթ մնալ եւ տեղագրութիւնը ուսումնասիրել. տեսարանների դիրքերը, վանքերը, ծովափը, որով աւելի գրաւիչ կը դառնայ եւ իրական ներկայացումը: Յետոյ պիտի յիշեմ եւ այն խեղճութիւնը, որին ենթարկում են նրանք Վանհօրը, արեղային ներկայացնելու: Առհասարակ վանհօյրը, եւ արեղան հագնում են բաւական լաւ. աշխատում են նրանք գեղեցիկ զգեստներով հրապարակ բերել: Հեղինակը Վանհօրը հրապարակ է հանում ինչ որ խաչով կրծքին. հոգեւորականների կրծքի խաչ կրելու սովորութիւնը ուղղափառ եկեղեցուց մտել հայ եկեղեցու մէջ եւ վերջի շրջանի երեւոյթ է. վանհօյրը խաչ չպիտի ունենայ, Արեղան էլ քրիստոսի արտաքինով են ներկայացնում. երկար մազերով, ինչ որ ԺԹՐԳ դարու ռումանիկ-գէնտիի արտաքինով: Մինչդեռ մեր վանքերում, մանաւանդ անապատներում միաբանները եղել են գծուծ արտաքինով, ըստ անապատականի իրեն մարմնի վրայ շատ քիչ ուշադրութիւն դարձնող, աղտոտ զգեստով եւ մարմնով, խուլ մազերով, երկու արխաւուս եւ չուխայէ վերարկուով, մօտաւորապէս մեր գիւղացու ձեւով հագնուած: Ուրեմն արեղան հաւանօրէն մի կոշտ-կոպիտ արտաքինով առողջ երիտասարդ է գիւղացու նման հագնուած: Սեւանի ԺԹՐԳ դարու միաբանները հագնում

են արխաւուս բամբակէ աստառով. գլխներին ձմեռ դնում բրդի թելից գործած մի գլխարկ կամ փափախ: Արեղան եւ վանականները այդ ձեւով պիտի երեւան բեմում:

Սոյն համառօտ դիտողութիւնները կարծում եմ անօգուտ չեն լինի մի կողմից «Հին Աստուածներ»ի քննադատութեամբ եւ ուսումնասիրութեամբ պարագոյնների, միւս կողմից մեր դերասանների համար:

Pessimist.

(Ա. Կ. Բ.)

Ս Ա Տ Ե Ն Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

DR. SCHULTZ W. — Zeitrechnung und Weltordnung. Հրատ. Kossina G. Mannus-Bibliothek, N. 36, Leipzig 1924, 8°, էջ I—XVIII + 289:

Արիական¹ ազգերու տոմարին կամ տարւոյն մասին թէեւ ժամանակին զանազան գիտնականներէ ուշադրութիւն դարձուած է, սակայն ամփոփ գրութիւն մը դեռ կը պակսէր: Ահա Դր. Շուլց երկարամեայ տաժանալից աշխատութիւնէ մը յետոյ վերջապէս կը յաջողի այս տնտեսապէս աննպաստ պարագաներու մէջ Պրոքթ. Կոսինայի բարեացակամ օժանդակութեամբ իր նոր եւ հմտալից աշխատութիւնն հրապարակ հանելով այս պակասը լրացնել:

Հեղինակին գործն հետաքրքրական է գլխաւորաբար այն տեսակէտէ, որ այն սովորական աղբիւրներէն զատ, որոնցմէ իւր ծանօթութիւնները քաղած է, իբր գլխաւոր աղբիւր ծառայած են իրեն ազգագրական նիւթերն, զորոյցն ու առասպելները: Իսկ եղանակը, որով գրութեան նիւթը պարզած է, է առասպելներու կամ զրոյցներու համեմատական ուսումնասիրութիւնը:

Իր բաւական ընդարձակ յառաջաբանով իր գրութեան յառաջագայութեան եւ հրատարակութեան պարագաները պարզելէ, եւ քանի մը ուղղադրական դիտողութիւններ ընելէ յետոյ, որոնք գերմաներէնի կը հային եւ մեղի հայերու համար նշանակութիւն չունին, իւր նիւթը կը բաժնէ հինգ գլխաւոր մասերու A, B, C, D, E.

¹ Արիական բռնի միայն Պարսիկներն ու Հնդկները չենք իմանար, այլ միւս բոլոր ազգակից ազգերը: «Արիական» համազօր է հնդեւրոպական աստութեան:

A. (էջ 1—11) Արիական տոմարը: Կանտարդէն կուհած էր, թէ ինչ ինչ ազգերու քով նուիրական համարուած "9" թիւը, աստղաբաշխական հիմ մ'ունի: Այս կուհածմը գրեթէ հաստատ կարծիքի փոխուեցաւ, երբ 19. դարու կէսէն սկիզբ եղաւ ազգագրական նիւթերու հաւաքման եւ ժողովրդական զրոյցներու ժողովածուններու, որով շատ մը գիտնականներ կարող եղան զբաղիլ, եւ համեմատական ուսումնասիրութեամբ այն եզրակացութեան յանգեցան, թէ ոչ միայն 9 թիւն աստղաբաշխական հիմ մը ունի, այլ նաեւ 7, 8 եւն, թուերը: Եւ ասկէ առեալ 7ի, 8ի եւ 9ի դրութիւններն հաստատեցին, որոնք իրենց հաւանական ծագումէն եւ գործածութենէն առնելով 7ի դրութիւնը՝ բաբելական կամ արեգակնային, 8ինը ելամական կամ արուսեակի շրջան, իսկ 9ինը արիական կամ լուսնոյ շրջան անուանեցին: Այս վերջին դրութեան ռազմիրաններն ու ջատագովներն են Հ. Լեւման եւ Գ. Հիւզինգ, որոնց կողքին դասելու է միանգամայն Գր. Շուլց, որ բաղմութիւ գրութիւններով այս կարծիքը պաշտպանած է, եւ այժմ ալ անդրագոյն ծանօթութիւններով լուսարանել կը ջանայ եւ նոր պայցոյցներով զօրացնելու կը ջգնի:

Այս նպատակին մասնաւորապէս նուիրած է B. Գրուիլը՝ լուսին եւ իր մասունքները (էջ 12—162): Ուր Հեղինակը Mond (= Լուսին) բառի ստուգաբանութիւնը O. Շրադերի (O. Schrader, Sprachvergleichung und Urgeschichte, 443 ff.) համաձայն ma արմատէն, որ չափել կը նշանակէ, յառաջ բերելն յետոյ, կը հաւաստէ թէ Լուսնոյ տոմարագիտական նշանակութեան մասին միայն արիական ազգերու քով որոշ գիտակցութիւն կարելի է գտնել:

Կը խոստովանիք Գր. Շուլցի ազգագրական նիւթերու մասին ունեցած մեծ հմտութիւնը, եւ կ'ընդունիք նաեւ անոր տարիներէ ի վեր հաւաքած ազգագրական նիւթերու մեծ եւ բազմապիսի ժողովածուն. սակայն ազգագրութեան եւ համեմատական առասպելագիտութեան այսօրուան դեռ կերպով իւր անկատար՝ եւ ազգագրական եւ նման նիւթերու եւ ժողովածուններու զգալի թերի վիճակէն դատելով մեզի կը թուի, թէ դժուարաւ կարող է աստ եւ այժմ վերոյիշեալ նախադասութիւնը գիտական աշխարհի քով ընդունելութիւն գտնել եւ գուցէ շատերու համար կանխահա եւ թերեւս անմարտելի պատու մը համարուի: Այսօր բովանդակ

աշխարհքիս վրայ անթիւ անհամար ազգեր ու ցեղեր կան եւ ամէնն ալ իրենց աւանդութիւններն ու զրոյցներն ունին, սակայն այսօրուան մեր ունեցած ազգագրական նիւթերու հաւաքածուններն համեմատութեամբ դեռ մեզի անծանօթ եւ անգիր մնացածներուն "կաթիլ մի ի դուլէ" են: Եւ իրերու այս վիճակէն ելել հաստատել, թէ միայն արիական ազգերու քով կայ լուսնոյ տոմարագիտական նշանակութեան մասին ճշգրիտ գիտակցութիւն, եւ միւս ազգերը զուրկ են, եւ թէ ունին փոխ առած են եւն բնական է որ մարդ դիւրաւ խրտչի, եւ ինչպէս կը թուի, այս է միանգամայն պատճառը, որ այս դրութեան հետեւողներն սակաւաթիւ են:

Բաց աստի այս նախադասութեամբ արտայայտուած դրութիւնը, մեզի կը թուի, թէ ուրիշ բան չէ, բայց թէ հակադրութիւն մը համարաբելականութեան, որ գրեթէ ամէն բանի աղբիւրը Բաբելոն կը դնէր, ուսկից ամէն կողմ տարածուած են թէ առասպելները, զրոյցներն եւ թէ բոլոր ազգերու գիցարանական աշխարհահայեացքները. սակայն այսօր գիտենք թէ ինչ խախուտ հիմերու վրայ հաստատուած էր համաբաբելական դրութիւնը, եւ վախճանն ինչ եղաւ: Մենք կը մաղթենք, որ Գր. Շուլցի եւ իրեններու դրութիւնը նման բախտի մը բախտակից չըլլայ: Եւ թէ մեզի թոյլատրուէր խորհրդատուի պաշտօն ստանձնել, պիտի համարձակէինք խորհուրդ տալ որ այդ վերոյիշեալ նախադասութեան "միայն"ը ջնջէր եւ առ այժմ սահմանափակուէր միայն արիական ազգերու լուսնոյ տոմարագիտական նշանակութեան մասին որոշ գիտակցութիւնը ցուցնելու:

Հեղինակը իր բնաբանն "Լուսինն եւ իր մասունքները" գլխոյն մէջ պարզելէ յետոյ, միջամուխ կ'ըլլայ պայցուցանելու զայն արիական ազգերու աւանդութեամբ եւ առասպելներով. սկսելով Հնդկներէն կ'անցնի աշխարհագրական Դիւքի համաձայն Պարսից, Յունաց, Իտալացիներու, Կելտերու, Գերմաններու, Լիտուանացոց եւ Սլաւներու: Այս ցանկէն, ինչպէս կը տեսնուի, դուրս կը մնան Փոիւգեան-Թրակեան ցեղերն եւ նաեւ Հայերը: Առաջին՝ Փոիւգո-Թրակեան, ցեղերու ցանկէն դուրս մնալը, կերպով մը մեզի պարզ կը թուի, որովհետեւ անոնց աւանդութիւններն մեզի անծանօթ են գլխաւոր մասամբ, բայց թէ ինչու Հայերը դուրս մնացած են, արդեօք ասոնք ալ չունին իրենց առանձայատուկ ազգային աւանդութիւններն ու առասպելները, թէ՛ Հեղինակին առ հասարակ անծանօթ եւ

Թերեւս լեզուի տգիտութեան պատճառաւ անմատչելի մնացած են: Միայն իրաւացի պատճառն այս վերջինս կրնայ ըլլալ: Որովհետեւ Հայերն ազգային աւանդութեան եւ առասպելներու եւ զրոյցներու եւ նման նիւթերու կողմէն հարուստ են, եւ այդ ազգագրական նիւթերուն թէեւ ոչ լրիւ բայց բաւական կատարեալ ժողովածուներ ալ կան. (Տմմտ. Արեղեան Մ.), Հայ ժողովրդական առասպելները Մ. Խորենացոյ Պատմութեան մէջ. Վաղարշապատ 1899. Նաւասարդեան Տ., Հայ ժողովրդեան աւանդութիւններ Ա—Ժ Գիրք 1888—1903 Սրուանձտեանց Գ., Գրոց ու Բրոց Կ. Պ. 1874, Մանանայ Կ. Պ. 1876, Համով Հոտով Կ. Պ. 1884, Յովսեփեանց Գ., Փշրանքներ ժողովրդական բանահիւսութիւնից Թիֆլիս 1893. Հաճեան Հ. Մ., Հին աւանդական հեքեաթներ Խոտորջրոյ, Վիեննա 1907, կան հեքեաթներ Խոտորջրոյ, Վիեննա 1907, բայց մանաւանդ յիշատակուելու արժանի են բայց մանաւանդ յիշատակուելու արժանի են Լալայեանի Ազգագրական Հանդէսը, Թիֆլիս 1893—1914 եւ Էմինեանի Ազգագրական ժողովածուները հար. Ա—Ը. Նոյնպէս «Բիւրակն» եւ «Լուսմ» թերթերը, Հ. Ա. Եւն: (Իսկ օտար եւ «Լուսմ» թերթերը, Հ. Ա. Եւն: (Իսկ օտար լեզուաւ կան Lauerի Մ. Խորենացոյ Պատմութեան գերմաներէ թարգմանութիւն եւ Արեղեանի Der armenische Volksglaube, Leipzig 1899 եւն):

Դր. Շուլց մանրամասն յառաջ բերած է հնդկական աւանդութիւններն ու առասպելները (էջ 20—49) եւ յաջող վերլուծած զանոնք, Նոյնպէս ծանրացած է գերմանական զրոյցներու վրայ, իսկ միւս ազգերունը համառօտ բռնած է եւ հետեւեալ եղանակաւ դասաւորած է իր ապացոյցներու նիւթը՝ Ապացոյցներ զիշերթութուարկման՝ այսինքն թէ Արիները մեզի պէս օրերու թուարկում չունէին այլ գիշերներու, 2 իննգիշերեայ շաբաթուան՝ արիական ցեղերը նկատած էին թէ լուսինը 27 գիշեր կ'երեւար եւ 3 գիշեր աներեւութեան վերջ, վերստին նոր կը ծագէր: Այդ երեք մութ գիշերներու վրայէն 27 օրեայ ժամանակը բաժնած էին 3 հաւասար մասերու այսինքն շաբաթներու իննական գիշերներով կամ օրերով, եւ աւելցած խորհրդաւոր երեք մթին գիշերներն ալ իբր մասուան Աւելեաց գիշերներ վրան կ'աւելցնէին:

Շ. մասին մէջ կը խօսի Երկլուսնի (Doppelmond) կամ երկամսի վրայ, թէ Արեաց յատուկ էր երկամիսը մէկ ժամանակամիջոց համարել, վասն զի Լուսինն երկու ամիս անգամ է, որ իբրեւ նոր Լուսին կը ծագի մէկ Օր յառաջ, ուրիմ լուսնոյ տեւողութիւնը կ'ըլլայ առաջին ամիսն

30 Գիշեր, երկրորդ ամիսը 29, երկուքն ի միասին իբր միասնական անփոփոխ անջրպետ 59 գիշեր (էջ 163—169):

Իսկ D. ին մէջ յառաջ կը բերէ Անցումն արեգակնային դրութեան: Մինչեւ այժմ ըսուածներէն կը հետեւի թէ արիական ազգերու հասարակաց ըմբռնումն է Լուսինն ու Երկլուսինն իբր ժամանակաչափ առնուլ, այժմ խնդիր կ'ըլլէ, թէ ինչ տարի կամ առ հասարակ որոշ տարեկան չափ մը ունէին: Դր. Շուլց այս հարցին բաւական ընդարձակ էջեր նուիրելով այն եզրակացութեան կու գայ, որ մեր տրամադրութեան տակ ունեցած աղբիւրներէն կարելի չէ ստուգութեան մը հասնիլ, այս պատճառաւ քանի մը հաւանական ենթադրութիւններ կ'ընէ (170—233):

Այնուհետեւ կ'անցի վերջին E. մասին (234—256), ուր կը ներկայացնէ արիական աշխարհահայեացքը, յառաջ բերելով հիններէն մեզի հասած անոնց աշխարհահայեացքը ներկայացնող նկարներ եւ նաեւ առասպելներուն եւ զրոյցներուն վրայէն շինուած պատկերներ, որոնց մէջ Շուլց կը գտնէ վերստին արիական սոմարը այսինքն լուսնոյ շրջանն իր ստորաբաժանումներով 9ի, 27ի, 3ի եւն: Ապա էջ 256—276 կու տայ գործածած աղբիւրներուն բնութարձակ ցանկը, իսկ 277—289 նիւթերու եւ անուններու ցանկ մը, որով զիւրութեամբ կարող կ'ըլլայ մարդ խնդրած նիւթը կամ հեղինակը գտնել:

Ահա համառօտ գրքին բովանդակութիւնն, ուսկից արդէն կը տեսնուի, թէ ինչ դժուարաւ լոյծ խնդիրներ են, որոնց լուծման ձեռնարկած է Դր. Շուլց եւ խոստովանելի է, որ Հեղինակն յաջողութեամբ իր առաջադիր նպատակակէտին հասած է: Բնական է այսպիսի դժուարեկեան հարցերով ծանրաբեռնուած գործէ մը ամէն կատարելութիւն կարելի չէ սպասել, ինչպէս ինքն իսկ անձամբ զգացած է (էջ VI) կան կէտեր, որոնք մթին են աղբիւրներու պակասութեանց պատճառաւ, կան ալ, որոնք ամէնուն ընդունելի չենք կարծեր որ թուին ինչպէս վերն արդէն յիշեցինք: Նոյնպէս հետեւելի չի թուիր մեզ Հեղինակին՝ ամէն զրոյց եւ առասպել լուսնային համարելու միտութիւնը: Ստոյգ է Լուսնոյ դերն առասպելներ կազմելու մէջ մեծ է, սակայն կան նաեւ ուրիշ առարկաներ, ինչպէս Արեւ, Արուսեակ, Երկինք, Երկիր, Փիթորիկ, Երկրաշարժ, Մարդն իբր նախահայր կամ դիւցազն եւն, որոնց առասպելակազմութեան մէջ խաղացած գերն ալ փոքր չէ: